

GLASOSLOVNI RAZVOJ PREDLOGOV IN PREDPON NA, ZA, NAD

Da prehajajo v nekaterih dolenjskih govorih predlogi in predpone *na, za, nad*, če niso bili stalno dolgo poudarjeni,¹ v *ne, ze, ned*, je že znano. O tem sta pisala predvsem Škrabec in Ramovš.

Škrabec (Cv. IX 8 b—c) je mislil, da je ta prehod nastal zaradi premika akcenta *zašəl > zěšəl* in iz takih primerov bi se *e* posplošil tudi v neakcentuirano pozicijo.² Čeprav pa bi seveda šlo tukaj za kasnejši akcentski premik, kot je oni v tipu *gláva*, in bi akcent preskočil že na kratki *a*, je vendar razvoj *a*-ja v *e* nerazumljiv, in to zlasti še v takih dialektih, kjer sicer kratki *a* (naj bo neakcentuirani ali kratkoakcentuirani) ni doživel nobenih sprememb in sploh ni nič reducirap. Poleg tega menim, da tak akcentski premik, kot si ga zamišlja Škrabec, v doljenščini sploh ni mogoč. Saj n. pr. v kratkih infinitivih, če je bil akcent pri zgodnjem premiku obdržan na koncu, tudi pri sekundarnem premiku na *a* ni preskočil, ampak le na *o* in *e*, tako da imamo razmerje: *pokrópət, zdróbət, zriádət* »zrediti« itd. proti *ogradět, pogasět* itd. (Ribnica). Prav tako se v primerih kot *nə vasə, učastə* proti *po nójə, nə piáčə* (Ribnica) akcent drži na koncu, kar si razlagam na ta način, da je *a* v lokalu (po nominativu) kasnejši kot akcentski premik *glavà > gláva* — kajti primeri z etimološkim *a* kot *pər strána, umástə* (Ribnica) imajo premaknjen akcent — kasneje pa akcent na *a* ni več preskočil.³ Po vsem tem je jasno, da je *e* v predlogih (predponah) moral nastati pred akcentskim premikom in da z njim nima nobene zveze. Škrabčevo razlago je sicer zavrnil že Ramovš, JA XXXVII 323, vendar tega ni dovolj utemeljil.

¹ Sem spadajo primeri kot *nānj, zānj*, analogično *zānas, zāvas, nānas, nānjo*, tip *zúseka* ipd.

² Isto razlago je sprejel Štrekelj, Hist. slovnica 61—62 in še nekateri drugi.

³ V govorih, kjer naglašajo na *vási* enako kot *pri stráni*, gre lahko le za analogičen akcent, kot gre v nekaterih drugih govorih, kjer naglašajo *pri stranĩ* (oziroma z akcentom na prvem zlogu, a s kvaliteto, ki kaže na zadnji premik) najbrž le za analogijo po *na vasĩ*.

Drugače je ta pojav razlagal Ramovš v *Slovenische Studien* (JA XXXVII 322—325). Dolenjske primere je razlagal z analogijo po prefiksu *rez*, ki je glasoslovno (po asimilaciji *a*-ja na *r*) nastal iz *raz*; ker sta pač nekaj časa živeli druga ob drugi obe obliki *raz* in *rez*, bi še *k na, za, nad* nastopilo *ne, ze, ned*, kar bi podpirali ostali prefiksi z *e*-jem (*pre, pred, brez, čez*). Kasneje je mislil, da gre za asimilacijo *a > e*, sproženo po dentalnih glasovih pred *a*-jem, in vpliv številnih predlogov z *e* (HG VII 129, KZSJ 237). Od dolenjskega pojava pa je ločil notranjskega, ker po njegovem mnenju nastopa le pod sekundarnim akcentom, in ga povezal s kraškim pojavom tipa *kêdit < kēdit < kǎdit*, za katerega je sprejel Štrekljevo razlago (JA XXXV 143). Isto razlago je obdržal tudi kasneje (HG VII 65, KZSJ 237—238).

Toda že ob pregledu doslej znanega gradiva, lahko opazimo, da taka razlaga ne zadošča in da notranjskih primerov ni mogoče razlagati na tak način. V kraškem dialektu (govor Gorjanskega) namreč lahko dobimo *ê < ǣ* le preko *ǣ* (najbrž mora dolžina nastati analogično), ta pa lahko nastane iz *ǣ* le v zlogu, ki mu sledi sprednji vokal ali pa v sosesčini palatalnih konzontanov.⁴ Tudi pri naših predlogih je v kraščini *ê* omejen le na takšno pozicijo, vsaj Štrekelj ne navaja drugačnih primerov. Drugače pa je v notranjščini; že pri Ramovšu (HG VII 65) prevladujejo nasprotni primeri in sploh prehod *ǣ > ê* v zlogu pred sprednjim vokalom ni notranjski pojav, zato **ê-ja < ǣ*, ki bi moral biti po Ramovševi razlagi predhodna stopnja k *ê*, ne moremo pojasniti. Notranjsko je samo *kǎdit*, ne **kēdit* ali **kêdit* in tudi postojnski primer *čêstât* kot dubleta k *čǣstât* (JA XXXVII 322, 323), na katerega se je Ramovš pri svoji razlagi oprl, ni identičen s kraškim *kêdit*. Tu gre za preglas *a*-ja za *č*-jem: *častît(i) > čestît(i)*. Preglas za palatalnimi konzontanti, ki je v slovenščini dokaj pogosten, je znan namreč tudi postojnskemu govoru.⁵ **čestît* je potem regularno dalo *čêstât*, akcentska dubleta *čestât*⁶ pa je bila ponovno vplivana po substantivu *čâst* (nom.) in je z mlajšim prevzemom *a*-ja dala *čǣstât* ali *čǣstât*.

⁴ Vsi primeri, ki jih navaja Štrekelj (v JA XXXV 143—144 in ki jih lahko najdemo tudi v *Morph. in drugod*), so takšni: izjemni primeri (ki jih navaja l. c. 144) pa so drugačnega nastanka in imajo tudi v drugih dialektih *e*.

⁵ Prim. tudi Breznikovo rkp. sem. nal. Westkainerdialekte, Ramovš, HG VII 70 in Logar, Razprave SAZU V (1959) 13.

⁶ Takšna oblika je ohranjena med drugim tudi v Borovnici, prim. Ramovš, KZSJ 237. V starih tekstih je zelo pogostna.

Notranjski primeri kot *zênas* < *za nas* ipd. nimajo torej nobene zveze s kraškim pojavom tipa *kêdit*. Pa tudi prehod *a*-ja omenjenih predlogov v *e* samo pod sekundarnim akcentom je le navidezen. Res je prav obratno: kot v dolensjščini je tudi v notranjščini *a* v teh predlogih (vedno velja isto tudi za prefikse) prešel v *e* v nepoudarjeni poziciji in šele potem je nanj preskočil akcent. Če pa ta *e* ni prišel pod akcent, je v nadaljnjem razvoju v nekaterih govorih spet prešel v *a*. In to prav tako v dolenskem kot v notranjskem dialektu. Nista namreč *a* in *e* v nepoudarjenih predlogih omejena prvi na notranjski in drugi na dolenski dialekt, ampak najdemo v obeh dialektih oboje vrste govorov. Prav isto najdemo tudi v belokranjskem šokarskem dialektu. Že to jasno kaže, da moramo notranjske in dolenske primere obravnavati na enak način in jih enako razlagati. Da pa je *zakái* v tistih govorih, ki imajo *zêšu* < *zašal*, res na novo nastalo iz **zekái*, nam poleg primerov, v katerih je predlog (oz. prefiks) prišel pod sekundarni akcent in se je na ta način ohranilo starejše stanje, kaže predvsem razvoj nikalnice *ne*. Da prehaja nikalnica *ne*, kadar nima samostojnega poudarka (niti stranskega), v številnih narečjih v *na*, je sicer že znano (prim. Škrabec, Cv. IX 8 c; Oblak, LMS 1889, 164; Ramovš, JA XXXVII 309); niso pa opazili, da imajo na tistem ozemlju, kjer prehaja nikalnica *ne* > *na*, vedno *a* tudi v nepoudarjenih predlogih *na*, *za*, *nad*. Če pa imajo nekje *nezái*, *ne buôm* in drugje *nazái*, *na buôm*, a ob tem v obeh krajih *zêšu*, je jasno, da je *nazái* prav tako iz **nezái*, kot je *na buôm* iz **ne buôm*. Da se *e* v nepoudarjeni nikalnici res razvija paralelno z *e*-jem v predlogih *ne*, *ze*, *ned* < *na*, *za*, *nad*, pa imam še drug dokaz. V nekaterih krajih, kjer imajo *ne*, *ze*, *ned*, je šel razvoj deloma drugačno pot. Oslabitev artikulacije *e*-ja se ni javila v zniževanju jezične ploskve in v razširjanju proti *a*, temveč v težnji k srednjejezičnemu reduciranemu glasu *ə*. In tudi tam gre razvoj paralelno v predlogih in v nepoudarjeni nikalnici, prim.: *zəkái*, *nəzái* in *nə buôm* proti *zelèn*, *nebû* (Ribnica). Ta pojav je mlad, saj ga navadno dobimo le pri mlajši generaciji, medtem ko ima starejša v istih krajih še *e* ali vsaj *ɛ*.⁷ Le lokalno se dobijo primeri, da *ned* < *nad* zaostane v razvoju (glej na koncu).

Težko pa je točno določiti ozemlje, ki naj bi ga bil prvotno zajel prehod *za* > *ze* (in seveda *na*, *nad* > *ne*, *ned*). Obseg razvoja nikalnice

⁷ Lokalno se lahko tudi na ozemlju z *a* pojavi v predlogih in nikalnici redukcija v *ə* (n. pr. Dvor nad Ljubljano).

ne > *na* nam pri tem nič ne pove, saj je ta razvoj nastopil lahko tudi tam, kjer ni bilo prej prehoda *za* > *ze*. Opiramo se lahko le na primere tipa *zěšu*, teh pa je zelo malo in še tisti se izgublajo in nadomeščajo z drugačnimi oblikami (s končno akcentuiranimi — z akcentom iz neprefigiranih oblik). Že v Hrovači, kjer *e* pri teh predlogih v nepoudarjeni poziciji ni šel v *a*, ni več vseh tistih primerov tipa *zěšu*, ki jih je poznal še Škrabec,⁸ še laže pa so se izgubili tam, kjer je *e* spet prešel v *a*, ki se je nato lahko analogično vrnil tudi v sekundarno poudarjene zloge, pri čemer mu je pomagal še knjižni vpliv. Poleg tega moramo upoštevati, da gre pri primerih kot *nátič* lahko tudi za prvotno *nátič* z zgodnjim akcentskim premikom.

Najobširnejše strnjeno ozemlje, kjer je *e* v *ne*, *ze*, *ned* do danes ohranjen (oz. je lokalno prešel v *a*), je v jugozahodnem delu dolenjskega dialekta. Meja gre nekako po ribniški Mali gori na Raščico, ki je tik na meji, vendar danes že na *a*-jevski strani, dalje gre meja pod Robom in nad Bloško planoto ter med Menišijo in borovniškim kotom. Onstran Javornikov se to stanje nadaljuje v ožjem pasu v južni notranjščini s približno severno mejo nad Knežakom, pod Narinom, nad Premom, pod Vremami preko Brkinov nad Markovščino.⁹ Vendar tu *e*-jev ne govorijo več popolnoma dosledno, kar je razumljivo, saj jih izpodriva od severa ponovno nastali *a* < *e*, od juga prvotni *a*, ki je v jelšanskem govoru ohranjen ali restavriran najbrž po čakavskem vplivu,¹⁰ a obema pomaga še knjižni vpliv. Deloma (vsaj v nekaterih severnejših delih, kjer kake točnejše meje sploh ne moremo določiti) pa gre, kot kažejo dubletne oblike tudi pri nikalnici, za širjenje istega fonetičnega procesa, ki je severneje že izvršen. Poleg tega imajo *e* tudi v šokarskem dialektu v Beli krajini (razen severnega dela) in večinoma v posavskem dialektu. Drugod bi se dobili le še manjši otoki (n. pr. Senožeče).

Za ilustracijo nekaj primerov: *negáije*, *ne uípaine*, *zegûjzda* — *ne buôm* (Rakitnica); *nebrâu*, *nabrâu*, *zekái*, *zækái* — *ne muôram*, *nə muôram* (Ribnica); *neriêdu*, *nekórou*, *negáije*, *na mizo*, *zæčt* — *ne buôm*, *nə buôm* (Zamostec pri Sodražici); *na puôtə*, *zekái* — *ne griém* (V. Poljane); *na iŭva*, *na vózə*, *nazái*, *nat xîša* (Struge); *nazâdije*, *na gmâxi* »pri miru«, *zapečđk* — *na buôm* (Podgora pri Dobropolju); *naprûtj*, *na ŭda*, *zagnálu*

⁸ Prim. opombo 12.

⁹ Po Brkinih in tudi še nekoliko proti zahodu se govori notranjščina, prim. Rigler, RSI XXI 27–35.

¹⁰ Jelšanski *a* ni glasoslovno razvit iz *e*, kot kaže nikalnica z ohranjenim *e*.

— na vëim (Raščica); ne pičč, nežai — ne buom (M. Lašče); neveličelj, nepūsada, zeluóχlu, net χiše — ne buom, ne griem (Brankovo); na tléix, na sâmam, zažigle — naúmān, na buoš (Rob); nepriéza, ze oduo — ne buom (Kramplje); ne níva, zetū — neúmān, ne vāim (Nemška vas pri Blokah); ne stolāix, negāje, zestuópam — neúmān (Loški potok); nestílu, zetū, zemēt, net χišo — ne griem (Cerknica); ne mízi, net šise »nad hišo« — ne vāim (Kožljek); na rakāx, na tāsčē, zamāzaŋc — naúmān (Rakitna); na mízi, zatū — na vēm (Postojna); napīēt, nat χiśu — na vēm (Matenja vas); na mízi, zatū — na būam, na viērie »verjame«, ne mūare (Pivka); nardili, na sūnci, na trāunjk, zapāllu (Parje); zečēla, zeslŷzli, za sūode, na dān, ne rečŷn (Koritnice); na spūmlat, na prāyi, zaŷiftou — na būom (Nadanje selo); ne skriž, ne prāji, zgnūxanca, zekāi — ne mūore (Kilovče); ne mōsti, ne tāsče — ne yriem (Prem); na soēti, zabīt — naúmān, nē, na yrēm (Vreme); na zādne, ne debiēlu, zekuōpat, za prōdat, nardili — ne nerdijo (Barka); naniēsla, zaplēta (Hrpelje); nerjānu, zepīsen — ne būom (Markovščina); ne mízi, ze drŷiya — ne vēm (Zajelše); ne misu, ne rāmo, nerīedy, naveličala, zeslŷžak, ze žiuit — ne vēm (Trpčane); na tēšce, na pāšo, za mlēiku — ne znān < znam »vem« (Novokračine); nazāi, nardili, za zanēitit, zastūon — ne znān (Jelšane). In še v šokarskem dialektu v Beli krajini: nepīsat, ne mízi, ze χišo, net χišo (Črešnjevci pri Semiču) ter v posavskem dialektu: zešlūšt, nežai, net glāvi (Lošce pod Bohorjem); zepiēlou, neprēi, ned ŷivo (okolica Ileskovca pri Krškem); zemúknit, neboū, neuzdūl (Velika Dolina — po Matkoviču, JF V 188).

Ramovš navaja v HG VII 129 v naših predlogih e tudi za Suho krajino, na str. 125 pa ima med primeri iz doline Krke med Sotesko in Novim mestom tudi ne < na. Vendar primerjaj že zgoraj navedene primere za Struge in dobropoljsko dolino, dalje: napisāla, začādila, zančvāla — na buom, naúmān (Žužemberk); dalje prim. za dolenjščino še: na pičč, zamēt — na būom (Vrh pri Višnji gori); na míz, za χišo, nat χišo — na buom, na vēm (Nemška vas pri Trebnjem); nalapīla, zabēlu — na griem (Otočec pri Novem mestu); naxuōdan, zašū, začnē — naúmān, narāt (Šentjernej — a je rahlo reduciran).¹¹ Tudi za Raščico ima Ramovš pri-

¹¹ Ker je v nikalnici a, lahko domnevamo, da je a tudi v vzhodni dolenjščini v predlogih sekundaren. Razni zapisi s tega ozemlja kažejo sicer drugače. Tako so v SNP poleg Štrekljevih zapisov s Krasa in Breznikovih iz Ihana še najbolj fonetično zapisane pesmi iz Šentjerneja, toda v njih je dosledno a v predlogih in e v nikalnici (prim. št. 821, 1228, 2401, 2590, 7093), kar bi kazalo,

mere z *e* (glej JA XXXVII 322), medtem ko sem si jih jaz zapisal le z *a* (glej zgoraj). Ni izključeno, da se je *a* v nekaterih krajih razvil v zadnjih desetletjih in da so tedaj, ko jih je zapisoval Ramovš, še govorili *e*.

Povsod, kjer imajo *e* v neakcentuirani poziciji, imajo *e* tudi pod sekundarnim akcentom. Le nekaj primerov: *njáxot*, *ziáslon*, *ziášu*, *ziámet* poleg *zámět* (Ribnica); *ziěšlu*, *ziěpärt*, *ziěnas*, *ziěvas* (Trpčane pri Ilirski Bistrici); *niězi* < *nazaj*, *niěpri*, *niětliχ* < *na tlěch*, *ziěvjt*, *ziěprt*, *ziěvas*, *ziěnas* (Črešnjevce pri Semiču); *zěšu* (Lošče pod Bohorjem) itd. Poleg tega imajo v sekundarno poudarjenih zlogih *e* tudi v nekaterih govorih, kjer je v nepoudarjenih že *a*. Za notranjščino je to razmerje znano, a so ga napak razlagali; prim. še (nepoudarjene primere glej zgoraj): *niěbrou*, *ziěnas*, *ziěpärt* (Vreme); *ziěpärt*, *ziěpru* (Matenja vas). Enako razmerje je tudi v severnem delu šokarskega dialekt: *niěbrat*, *niěgnat*, *niěspat*, *niěvjt*, *niěpju* < *napıl*, *ziěpju* < *zapıl*, *ziěljt*, *ziěpu* < *zapıl*, *ziěpnt* »zapeti«, toda *nabrāla*, *nagnāla*, *nariěđat*, *za ruōko* (Rožni dol nad Semičem). V dolenjščini pa je težje dobiti takšne primere, ker je več oksitoneze, vendar se posamezni primeri le dobijo. Na Igu imajo *neátáč* < **nefič* za prvotno **natič* kot *neábı* < *ne bı* poleg *na piěč*, *zamiěti* < **ne pěč*, **zeměti* za prvotno **na pěč*, **zaměti* kot *nabuōm*, *navēm* < **ne bōm*, **ne vēm*; dalje imajo v Zdenski vasi *zeápenc* »zape-nec« pa *zakái* in *na buōm*, v Podgori pri Dobropolju sem zapisal *neátkı* plur. »protje za fižol« za **natiki* s posplošenjem nominativne oblike (**netāk* < *natik*) v ostale sklone (nepoudarjene primere glej zgoraj). Toda takšni primeri so razen v severni notranjščini in v severni šokarsčini toliko redki, da se pri določanju prvotnega obsega tega pojava ne moremo opirati samo nanje. Če n. pr. v zahodni notranjščini najdemo le: *něpärt*, *zěpärt*, *zěšu*, *zěnas*, *zěvas* (Gabrje pri Ajdovščini), *zěnas*, *zěvas* (Dobravlje pri Ajdovščini), s tem ni dokazano, da tam nekoč ni bilo prehoda za > ze (glej še spodaj pri obravnavi Svetokriškega), ampak le, da akcent zaradi vpliva sorodnih oblik ni preskočil ob času preskoka v tipu *žena*, oziroma da so pozneje zmagale sprva najbrž redkejša dubletne

da je današnji *a* v nikalnici razvit prav v zadnjem času in da *a* v predlogih ni identičen z njim. Na isto bi kazala dosledna pisava *a*-ja pri Tulščaku (JA XXXVII 322), ki se je sicer ravnal po Trubarju. Tudi v pleterskih urbarjih ni najti prehoda za > ze (sporočilo prof. Bezlaja). Vendar se na vse te zapise ne moremo zanesti, ker je treba povsod upoštevati možnost etimologiziranja. Nedvomno je bil prvotno znan prehod za > ze vsaj v določeni poziciji (glej spodaj in op. 20) tudi vzhodni dolenjščini, saj so inovacije, ki so izoblikovale vzhodno-dolenjski dialekt, znatno mlajše od začetka tega pojava.

oblike s končnim akcentom,¹² in da je akcent pozneje preskočil na *a*, saj imajo tudi *nǣbi* < *ne bi* (Gabrje). Tudi mlajši vpliv sosednjih govorov ni izključen. Isto — seveda ponekod brez zadnjega akcentskega premika — velja lahko tudi za druge govore.

Toda današnji obseg tega pojava nam vendar da slutiti tudi o njegovi prvotni razširjenosti, a tudi o njegovi starosti. Če zasledimo razvoj za > *ze* v notranjskih in dolenskih govorih ter v šokarskem in posavskem dialektu, ki izkazujeta vse značilne zgodnje dolenske dialektične poteze, potem je jasno, da se v vsakem od teh predelov ni razvil samostojno, ampak da ga je treba imeti za skupni pojav dolenske dialektične baze, ki se je moral začeti razvijati razmeroma zgodaj. Mislim, da je ta pojav poznal tudi medijski dialekt, vendar prvotnega stanja ni mogoče zanesljivo ugotoviti (nikalnica je *na*); sedanje *zēšlā* (Turje) namreč ni identično z dolenskimi in notranjskimi oblikami (sicer bi moralo biti **ziēšlā*), ampak je mlajše z razvojem kratko poudarjenega *a* v *ǣ/ē*.¹³ Seveda ni izključeno, da bi bil v nekaterih obrobni govorih prvotne dolenske dialektične baze razvoj za > *ze* oviran ali izpodrinen po kakih sosednjih vplivih.

Začetek razvoja za > *ze* spada torej še v čas, ko še niso bile povsem pretrgane vezi med dolenskim in notranjskim dialektom in ko so tudi še posavski dialekt zajemale dolenske inovacije. Izven dolenske dialektične baze pa najbrž ni nikoli prodrli.¹⁴ To bi vsaj kazali stari teksti. Rateški rokopis ima n. pr. trikrat *na* (in vedno pred zlogom s sprednjim vokalom — prim. spodaj), v kranjskem rokopisu beremo: *na* (3-krat), *naprey* (3-krat), *Sa* (3-krat), *fa*, *Sapuuid*. In tudi naslednji teksti bi kazali isto (gl. še spodaj). Samo *a*-je najdemo sicer tudi v stiškem rokopisu, ki je nastal na ozemlju dolepnjskega dialekta, prim.: *zapuwidy*, *fapuwedy*, *zatyll* (2-krat), *na boffyam*, *naprid* (2-krat), vendar nas to ne moti, ker v teh primerih tedaj *e*-jev niti ne bi pričakovali (ker so pred zadnjimi vokali — glej spodaj, primer *naprid* pa je *bil* naglašen na prvem zlogu — prim. n. pr. v notranjskem dialektu v Sabonjah *nǣpǣrt* »napreǣ«).

¹² Prim. v Hrovači ob Skrabčevem času še *zeǣcet* (Cv. IX 8 c), danes le *zečēt* ali *zēcēt*.

¹³ To je mlajši razvoj; zajame tudi primere, ki so nastali po akanju iz *o*: *snǣp*/*snēp* < **snǣp* < *snop*.

¹⁴ Vendar so pojavi kot *daleč* > *deleč* izraz v glavnem enakšnih izpreminjevalnih faktorjev.

Pojavijo pa se *e*-ji v omenjenih predlogih in prefiksih pri Trubarju, vendar tudi pri njem niso tako pogostni, kot bi se dalo sklepati po Ramovšu, ki pravi, da so zapisi z *a*-jem »fast ebenso oft« kot oni z *e*-jem. Zapisov z *e*-jem je v primeri z onimi z *a*-jem le neznamenit odstotek. Vzemimo za primer v K (1551): *naprei* A IV a, 29, 35, 36, 46, 50, 59, 63, 65, 71, 110, 116, 119, 126 (2-krat), 127, 133, 165, 167, 197, 199, 219, 221 (2-krat), 234; *neprei* 18; *fakai* je zapisano okrog 70-krat in niti enkrat z *e*; *faguifhati* 51, 54, 57; *faguifha* 58; *faguifhan* 60; *faguifhanim* 59; *faguifhnenom* 171; *feguifhan* 235, 236; *feguifhani* 110 ipd. Če je običajen *a*, ne mislim, da bi morda *ze* v govoru Raščice takrat že prehajalo spet v *za*, čeprav se dobi pri Trubarju nekaj zelo redkih primerov, ko ima za nikalnico *na*: *nanoffi* »ne nosi« K (1551) 129 (in še nekaj, glej JA XXXVII 124).¹⁵ Nasprotno menim, da *e* še ni popolnoma prodrli, precej *a*-jev je seveda treba pripisati Trubarjevemu etimologiziranju in vplivu drugih dialektov. V takih primerih, ko piše *a* za *e* v nikalnici, pa gre najbrž za hiperkorekturo, morda le za tiskovno napako, teže je z Ramovšem misliti na gorenjski vpliv, ker je premalo primerov in ker ni gotovo, če so takrat v gorenjščini že govorili v nikalnici *a*. Prav zaradi diferenciacije z nikalnico je najbrž pri Trubarju *ne* < *na* (o našel glej spodaj) tako izredno redek, znatno večkrat je namreč zapisal *ze* < *za*.

Zlasti v določenih besedah Trubar pogostokrat piše *e*. Nekaj primerov: *se rifnizo* K (1551) 19, *sezhel*, *sezhelu* K 149, *sezheli* K 117, *sezhni* K 165, Mat (1555) 49 b, PNT (1557) 58, CNT (1582) I 83 poleg *fazhne* K B II b, 49, 121, 217, 219, 237 (2-krat), Mat 26 a, PNT 8, 30, CNT 12, 45 ..., kar je najbrž naglašeno *záčne*, *fazheti* K 40, *fazhel* KDI (1575) 36, 62, *fazheli* Mat A IV a, dalje *fezhudio* PNT 116, CNT 162 poleg *fazhudio* PNT 97, *federfhi* K 178 poleg *faderfhite*, *faderfhani* K 40, *fedushe* »zadušijo« PNT 105, CNT 148, *feshla* Mat 45 a, PNT 53, CNT 75 poleg *fashle* Mat 45 a, PNT 53, CNT 76, *fenefsti* K 49, 50, 55, 60, 104, 211, *fenefse* K 211, 235, *feneffo* KDI 68 poleg *fanefsti* K 51, *fenefene* »zanesenje« K 212, *fenefene* KDI 53, toda *fanafhas* K 75, *sepelati* K 118, 120, *sepelaio* Mat 62 a, PNT

¹⁵ V primerih kot *nakuliku* PNT (1557) 98, KDI (1575) 362, CNT (1582) I 138; *nakatere* KDI 12, 51 poleg *nekateri* PNT 116 (še nekaj drugih primerov glej v ČJKZ II 275) itd. je pisan *a* pač za *e*, ki je nastal iz *ê* po m. v. r. ob sonorniku. Šele precej pozneje (Basar še piše *nikateri* 71, 78 itd., medtem ko ima za nikalnico *na* ali *ne*) so se naslonili taki primeri na nikalnico *ne* (z etimol. *e*), tako da danes pogostokrat ne najdemo v njih več refleksa za *ê*, prim.: *natakeâr* »marsikateri« za **nêkoter*ъъ (Podgora pri Dobropolju), *nextêrâ* (Vinice pri Sodražici) in podobno.

72, 140, CNT 105, *sepelani* Mat 62 b, PNT 73, CNT 105, KDI 43, *sepelaua* Mat 15 a, PNT 17, CNT 24, *se pela* »zapelja« CNT 103 poleg *sepelauaio* KDI 57, *sepifana* K 221, *sepifane* K 213, *sepiffane*, *sepiffanu* KDI 13 poleg *sapiffane* KDI 76, *sepri* Mat 12 b, PNT 14, CNT 20, *sepрызhanu* »zapričanju« dat. sg. K 70, *sepufiti* Mat 7 a (2-krat), PNT 8 (2-krat), 137, CNT 11 (2-krat) poleg *sapufiti* K 21, 49, 153, PNT 97, 120, 157, *sapufititi* K B III a, 47, 114, 148, 236, Mat 2 a, PNT 2, *sehlifhala* K A VIII b poleg *aslifhala* PNT 118, *afhlifhall* K A VII b, *aslifshal* Mat 7 a, PNT 3, 8, CNT 11, *seflufhene* K 82, 100, 109, *seflufhil* K 59, *seflufhili* K 68 poleg *asflufhene* K 57, *asflufhiti* K 109, 241, *asflufhil* K 28, 242, *seupane* K 120, 205, 233, PNT 56, CNT 78, *seupam* KDI 68, *seupa* K 211, 223, 235, *seupamo* K B III a, 205, *seupaio* CNT 181, *seufese* »zaveže« K 35, *seupye* PNT 90, 125 (2-krat), CNT 127, 175 (2-krat), *se opye* »zavpije« Mat 77 a, *seupyo* PNT 43, 115 poleg *saupye* PNT 97 itd. Medtem ko v besedah kot: *zadosti*, *zahvaliti*, *zakaj*, *zabstonj*, *zapoved*, *zastopiti*, *zato* itd. nisem našel primerov z *e*-jem.

Pri tem preseneča to, da so *e*-ji skoraj dosledno v takih primerih, ki imajo v naslednjem zlogu sprednji vokal (mednje moramo šteti tudi *u*, ker je prešel v *ü*¹⁶). Ako bi bili *a*-ji samo korektura Trubarjevega govora po drugih dialektih in etimologiziranje, ne bi pričakovali take razdelitve, kajti, da bi bila samo slučajna, je težko verjeti. Vsaj deloma se mora v tem odražati živi govor. Če pa je Trubar odvisno od pozicije govoril *a* in *e*, poleg tega poznal *a* še iz drugih dialektov, je razumljivo, da se je *e*-jev izogibal, čeprav kakega popolnoma ustaljenega nazora o tem ni imel, kot kažejo njegovi popravki v tistih tekstih, ki jih je večkrat izdal: spreminjal je namreč v obe smeri. Nekaj primerov iz istega teksta: *se meno* Mat 7 b > *sa meno* PNT 8, CNT 12; *ned nim* Mat 6 a, PNT 7 > *nad nim* CNT 9; *sezhudil* Mat 17 a, PNT 19 > *fazhudil* CNT 28; *salifhi* Mat 17 a > *aslifhi* PNT 19 > *seslifhi* CNT 28; *sa tebo* Mat 18 a, PNT 20 > *se tebo* CNT 29; *fagledaio* Mat 19 b, PNT 23 > *fegledaio* CNT 32.

S tem pa, da najdemo *e*-je v zlogih pred sprednjim vokalom, se nam pojasni tudi razvoj *za* > *ze*. Neintenzivno artikulirani (morda tudi kvantitetno krajši) *a* v predlogih in prefiksih se je asimilirал sprednjemu vokalu v naslednjem zlogu s tem, da se je artikulacija pomaknila naprej

¹⁶ Da ima *ü/y* lastnosti sprednjega vokala, vidimo tudi pri notranjsko-istrski sekundarni palatalizaciji velarov.

in je prešel v široki *e*. Gre torej za vokalnoharmoničen pojav.¹⁷ Res je, da je v drugih besedah v podobni soseščini *a* ohranjen, razen v posameznih primerih kot *deleč* < *daleč*, ki so izraz v glavnem enakšnih izpreminjevalnih faktorjev, imajo pa drugačen areal, toda upoštevati moramo, da se isti glasovi v raznih naslonkah lahko drugače obravnavajo kot v ostalih primerih. In prav proklitična raba teh besed je omogočila drugačen razvoj *a*-ja kot v drugih primerih in pozneje spet poseben razvoj novo nastalega *e*-ja. Sprva bi bili potemtakem govorili *e*-je le v zlogih pred sprednjim vokalom, pozneje bi se bil *e* pričel posploševati. Možno bi bilo, da se je takrat v kakem govoru posplošil *a*.¹⁸ Že ob Trubarjevem času pa jezikov čut najbrž ni več dosledno zahteval take razporeditve, kar je razumljivo, saj je kmalu nato z močnejšim razvojem moderne vokalne redukcije nastopila v centralnih dialektih prav nasprotna tendenca vokalne disimilacije. Toda prvotna razvrstitev *a*-jev in *e*-jev se tedaj vsaj v Trubarjevem govoru še ni zabrisala, čeprav najdemo pri Trubarju tudi nekatere primere z *e*-jem pred zlogom z zadnjim vokalom (med Ramovševimi primeri so štirje takšni, od tega trije v CO).¹⁹

Naslednji protestantski pisci so se *e*-jev še bolj izogibali in jih tako rekoč odpravili, le v EDP (1563) so še bolj pogostni kot pri Trubarju. Tu jih ne najdemo več samo pred sprednjimi vokali, kar bi kazalo, da se je *e* ponekod že posploševal ali tudi posplošil — in to je na vsak način možno, vendar nam EDP tega ne dokazujejo, ker je Juričič slabo poznal slovenščino in zato kake pravilne razvrstitve pri njem niti ne moremo pričakovati; kajti da so bili *e*-ji vseč prav Juričiču (morda tudi le komu, ki mu je pomagal) in da ni treba, da so vse *e*-je napisali avtorji

¹⁷ Ki pa nima nobene zveze s kraškim pojavom tipa *kēdit* za *kaditi*, ker nastopa le v določeni kategoriji in je pač tudi starejši. Tudi nekaj posavskih primerov kot *sedī* < *sadī*, *zerī* < *zorī* (okolica Leskovca pri Krškem) je najbrž mlajšega izvora.

¹⁸ Morda v jelšanskem govoru (južna notranjščina). V vzhodni dolenjščini pa je, ker najdemo še danes v Veliki Dolini *e*, *a* v predlogih verjetneje razvit iz *e*.

¹⁹ Korekture CO (1564) je opravljal menda Konzul (prim. Kidrič, ZSS² 43), pač od njega bodo hrvatske značilnosti, ki jih najdemo v tej knjigi (prim. Ramovš, JA XXXVII 127). Čudno pa je to, da so v CO primeri z *e*-jem v predlogih tudi pred zadnjimi vokali (kar ne more biti hrvatsko) in prav isto najdemo tudi v EDP (glej spodaj), kjer so tudi hrvatski vplivi. Vendar Juričič ni mogel sodelovati pri korekturi CO, ker je menda odšel iz Uracha, preden so pričeli tiskati CO in tudi prej preden je poslal Trubar tja rokopis (prim. Elze, Trubers Briefe 186 in Kidrič, Kirchenordnung 43, 48).

posameznih pesmi, kaže to, da je v že tiskanih Trubarjevih pesmih, ki jih je vključil v EDP, popravil *fastopi* K (1551) 155 v *seftopi* EDP 8 in da so prav v Juričičevih pesmih *e*-ji precej pogostni. Prim. v EDP v Juričičevem tekstu: *se fuie* 157, *Se vfo* 157, *Setu* 166, *setu* 167, *Seto* 168, *sepuuedi* 44, *sepuuidi* 46, 198, *sepuueish* »zapoveš« 170, *seperl* 157, 138, *Sezhenie* 138, *sepelane* 49, *sepeliuie* 170, *se slepiti* 198, *neprey* 166, drugod so *a*-ji; v Kreljevi²⁰ pesmi: *nepasti* (od *napast*) 47, *se nas* 47; v Cvekljevih: *nefai* 120, 122, *ne slamici* 85, *ne tim* 119, *ne* 119, 123, 124, 125 poleg *na* 121, 125, *nelushl* 126, *nefrani* 128; v pesmih z oznako H. K. najdemo: *ned tobo* 60, *Ned* 103, 105, *neshpishal* 61, *senefsti* 144, *nefizhene* 200 poleg *nafai* 144, *nadlug* 145, 146, *fashlushit* 200 itd.; enako seveda v anonimnih: *nefai* 163, *nefay* 116, *senas* 134, *ne* 71, 76, *senefe* 149 poleg *fanefsti* 149, *ned nami* 118 itd. V Juričičevi Postili (1578) pa ni več *e*-jev v predlogih, le izjemoma se še dobi kak primer kot *nesai* I²¹ 37 b, sicer je običajen *a*, prim.: *sa* II 2 (2-krat), 3 b (2-krat), 5 a, 5 b, 7 b (4-krat) 8 a (3-krat), 8 b, 10 a, 14 b, 17 a (3-krat), 20 b ..., III 2 a (2-krat), 2 b (2-krat), 3 a (2-krat), 4 a (3-krat) ..., *sazhel* I 47 b, 51 b, II 11 b, 12 b, 20 a, 101 a, III 4 a, 22 b, 34 a, 38 b, 42 b ..., *sapuftiti* II 19 b, III 6 a (3-krat), 22 b, 43 a, *saflushenie* II 9 b, 17 b, 20 b, *naprei* I 38 b, 44 b, 50 a (2-krat), II 5 b, 19 b, III 2 a, 7 a, 11 a, 11 b (2-krat), 15 a, 20 b, 21 a, 23 a, 33 b, 57 b, *nasai* I 37 b, 39 b, 40 a (2-krat), 41 b, 51 a, II 6 b, *nad* III 25 a itd. Seveda ne moremo vedeti, koliko se v tem odraža tudi dvakratno popravljjanje Juričičevega teksta. Krelj že v OB (1566) piše redno *a*-je, le nekaj primerov: *sa vaf inu sa njih* A 8 b, *Saterri* B 1 a, *saflifhati* E 3 b, *saflushiti* F 6 a, G 3 a, *saflushenie* G 3 a, 7 b, H 6 b, *naprei* E 6 b, F 1 a, 8 b, G 3 a, *nareéni* F 3 a itd. Enako tudi v Post (1567), n. pr: *naprei* 17 b, 20 b, 50 b. Le en primer z *e*-jem mi je znan: *nerasan* Post 17 b. Izredno redke primere kot *napohlevni* OB F 6 b poleg *nepohlevno* Post 70 a, *navkrotni* Post 50 b,²² kjer je *na* pisano za nikalnico *ne*, bo treba prav tako kot podobne Trubarjeve imeti za hiperkorekturo ali napako. Tudi Dalmatin piše redno *a*-je že v prvem tisku J Sir (1575): *na* 3, 5, 8, 9 (2-krat), 10 (2-krat), 15, 18, 19 ..., *naprei* 1, 17, 45, 62, 91, 132, 138, 158, 168, 174, 201, 226, *nasai* 163, *sakai* 7, 9, 10, 76, 90, 119, 123 ..., *sanefsi* 20, 21, 29, *sauupai* 23, 42, *sazhel* 71, 172, prav tako

²⁰ O avtorstvu glej Kidrič, Bibliografski uvod 71.

²¹ I. del Postile je le nekoliko predelana nova izdaja Kreljevega prevoda (prim. Oblak, LMS 1894, 203). Krelj, Post 53 a ima na istem mestu *nasai*.

²² Pri Juričiču, Post 35 a je na istem mestu *neukrotni*.

tudi v drugih delih in v Bibliji (za nikalnico ima *ne*).²³ Izjemni primeri kot *nepreiusetie* J Sir 96 poleg *napreiusetiu* 137, *nesai* Mos (1578) 15 b²⁴ poleg *nasai* 16 a so toliko redki, da ne pridejo v poštev, saj gre lahko le za tiskovno napako,²⁵ pri *nazaj*, *naprej* ipd. besedah pa lahko tudi za hiperredukcijo. Samo *a* ima v obravnavanih predlogih in prefiksih tudi Bohorič. Enako najdemo le *a*-je pri Vipavcu Trostu (1588), ki se je sicer ravnal v pravopisu precej po Trubarju, prim.: *fa* 2, 3, 6, 8, 10 ..., *fazhel* 5, *faslushenie* 9 (2-krat), 10, *faslushenia* 2, 5, 8, 9, *na* 2 (2-krat), 4, 5 (3-krat), 6, 7, 8 (2-krat), 9 (4-krat), 10 (2-krat) ..., *naprei* 2, 5, *nad* 21 itd. V nikalnici ima pravilno *e*: *nemore* 5, 7, *nepokurni* 17, *neframne* 69 itd. In tudi v Trubarjevi Postili (1595), ki jo je za tisk priredil Savinec, so *e*-ji odpravljeni, saj je tedaj v knjigi že zmagal *a* in Savinec ga je kot Ljubljčan tudi govoril, prim.: *savupainja* I 12, *savupati* I 18, *fazhel* I 14, *sazhelu* I 14, *Sapelausa* I 17, *apelaufki* I 18, *sanefsti* I 18 (2-krat); seveda so sami *a*-ji tudi v Savinčevem predgovoru. Nekaj primerov z *e*-jem najdemo spet pri Hrenu (1613): *nesaj* I 21 b, 61 b, *nesaj* II 3 a, 16 a poleg *nasaj* I 56 a, 82 b, 119 b, II 13 a — kadar se tekst sklada z Dalmatinovim je navadno *a* (razen II 3 a — vendar je stavek tudi tam nekoliko predrugačen), kadar pa ima Dalmatin drugačno konstrukcijo brez besede *nazaj*, je pri Hrenu navadno *e* (razen II 13 a). Prireditelj Čandek je bil Dolenjec, vendar, ker gre le za eno besedo, je te primere težko pripisati vplivu njegovega dolenjskega govora, ampak gre lahko za hiperredukcijo v kakem drugem govoru; mislim, da jih bo treba prišteti Hrenu ali jezuitu Maliju, ki sta tekst jezikovno popravljala.

Z razvojem moderne vokalne redukcije pa se je, kot sem že omenil, začel *e* v nikalnici *ne* neintenzivno široko izgovarjati in je prešel v *a*. Težko bi bilo točno določiti epicenter oziroma epicentre te inovacije; toda po Dolenjski in Notranjski se je, kot bi kazala današnja geografska razporeditev, pač šele od drugod počasi širila in tu zajela tudi *e* v predlogih *na*, *za*, *nad*. Zanesljivo sicer tudi ne moremo določiti, kdaj bi se bil n. pr. v gorenjsčini začel ta razvoj, ker nam manjka starih tekstov s tega

²³ V Bibl I 28 b najdemo *napèrpelem* (poleg *nepèrpelem* na isti strani), kar je pač le tiskovna napaka, saj že v Mos (1578) 40 b stoji na istem mestu *nepèrpelem*.

²⁴ V Bibl II 162 b ter I 12 a sta navedeni obliki spremenjeni v *naprejpsetje* ter *nasaj*.

²⁵ Gotovo je napaka *na senejsi* J Sir 53 namesto *ne sanefsi* (prim. *Nesanejsi*, l. c. 63, 137) z zamenjanimi črkami. Prim. tudi *nomogo* J Sir 83 namesto *nemogo*.

področja. V rateškem rokopisu je sicer *ne muppellay*, a lahko ima nikalnica stranski poudarek; gotovo ima samostojni poudarek edini primer v kranjskem rokopisu: *ne drugim* (II); medtem ko Recelj (1582) piše premalo izrazit jezik, da bi se dalo karkoli sklepati.²⁶ Vendar mislim, da se pred 16. stoletjem ta pojav ni začel razvijati, za začetek 17. stoletja pa ga že lahko dokažemo. Pri Stapletonu (pred 1613) so že številni zapisi z *a*-jem: *nabo* 3 b, 35 b, 44 a, 62 a poleg *nebo* »ne bo« 3 b, 56 b, 84 b, 99 a (2-krat), 100 a (2-krat), *nabodo* 24 b, 33 b, *namore* 42 b, 66 a poleg *nemore* 66 a, *nafnam* 35 b poleg *nefnate* 35 b, *nagrem* 44 a, *nadershi* 52 a, *na/podobi* 22 b, *nafastopijo* 24 b itd. Primeri: *neprei* 52 b, 64 b, 102 a, 109 a, 124 a poleg *naprei* 64 b, 68 a, 78 a, 109 b, 126 a, *naprey* 2 a so lahko hiperkorekture, morda tudi hiperredukcije, enkratni *ze*: *sepertimi* 39 b je pač napaka, ki jih ne manjka, medtem ko primerov *seka*j 53 b (3-krat) ni zapisal glavni pisec — on piše to besedo vedno z *a* — ampak nekdo drug, ki ga Kidrič, ČJKZ IV 80, označuje z B in za katerega je že Kidrič (l. c. 97) mislil, da je bil Dolenjec. Pri piscu B pa bodo najbrž *na grée* 53 a, *nasnanih* 53 b hiperkorekture, s katerimi se je hotel približati jeziku glavnega pisca. V naslednjih tekstih je dovolj primerov z *a*-jem v nikalnici. V blejski prisegi iz 1629 (Kos, GMDS XXII 73) beremo *na snaio*; pri Skalarju (1643) je sploh običajen *a* (prim. Oblak, LMS 1890, 190), dalje ga najdemo v Gorskih bukvah 1644 (prim. Oblak, LMS 1887, 293) itd. Najdemo ga tudi pri Jankoviču (1659—1664), čeprav se ga je izogibal, kar vidimo po hiperkorekturah (glej spodaj) in po primerih kot *Namoresh* 80 b, ki ga je takoj z istim črnilom popravil v *Nemoresh*, *nasturè* 21 b pa je kasneje popravil v *nesturè*; prim. še: *namarnost* 20 b poleg *Nemarnost* 7 b (3-krat), 8 a (3-krat), *namarnostj* 6 a poleg *nemarnostj* 5 a, 5 b, 7 a, *na grè* 5 b pa *nebodesh* 9 a, 113 b, *nebosh* 80 b, *nemoremo* 5 b, 17 b, 18 a itd. Nekaj primerov z *a*-jem v nikalnici se pojavi tudi v Schönlebnovi izdaji Evangelijev in listov (1672): *nasaftopim* 323, *nasbudite* 326, *na v'same* 371, a pri Romualdu, Rogeriju, Basarju, Paglavcu (zlasti prvi tiski) pa Pohlinu itd. so zelo številni, pri nekaterih znatno prevladujejo.

²⁶ Recelj (Gorske bukve) ima n. pr. *Sekaj* 14, *nefaj* 34, 42, 43, *nemejtiti* 34 itd. pa tudi *napreiel* 49 (glej Oblak, LMS 1889, 164, 167, 180 sl.). Katere so hiperkorekture (ali če je mešanje dialektov) ni mogoče z gotovostjo določiti, vendar bi ti primeri kljub gorenjskim značilnostim v tekstu kazali bolj na dolenjski vpliv.

S prehodom nikalnice *ne* > *na* pa se je piscem, ki so govorili *na*, odprla možnost novih kombinacij: ker so večkrat po tradiciji (ob podpori primerov v akcentuirani poziciji) napisali za nikalnico *ne*, so prav tako tudi za predlog oziroma prefiks *na* lahko napisali *ne*. Zato pri takih piscih ne smemo imeti primerov z *ne* < *na* za odraz živega govora, ampak za hiperkorekturo, in jih ne smemo enačiti in navajati skupaj s Trubarjevimi, kajti z njimi nimajo nobene zveze. Pri nekaterih piscih se dobijo posamezni takšni primeri, pri drugih — zlasti pri takšnih, ki so se skušali izogibati *a*-jev v nikalnici — jih je več. Morda spada semkaj že nekaj zgoraj omenjenih Stapletonovih primerov, gotovo pa primeri v ljubljanskih prisegah (1637; prim. Oblak, LMS 1887, 270), v Gorskih bukvah iz 1644 (prim. Oblak, l. c. 293); iste vrste *e* je pač tudi v *nedleshin* Skalar 74 a (dekomponiral je *na-dležen*), več takih primerov je pri Jankoviču: *nepolnenu* 8 a, *nepihnen* 8 b, *ne febi* 13 b, *neloshenih* 25 a, *nemejnenu* 175 a, morda tudi *neprej* 12 b poleg *naprei* 7 a, 9 a (nekajkrat je *neprej*, *naprei* popravil v *naprej* 14 b, 15 a, 18 b, *naprei* 22 b, 24 a, 24 b), *ne/fai* 17 a. Sem spada tudi *nesnaine* »na znanje« Schönleben 344 in podobni primeri.

Med starejšimi pisci pa zasledimo razvoj *a* > *e* v predlogih in prefiksih spet pri Kastelec in Svetokriškem. Kastelec je bil doma z ozemlja, kjer še danes govorijo skoraj redno *e* (Kilovče). Razumljivo, da se to pozna v njegovem jeziku. Čeprav se je *e*-jev zaradi tradicije in morda zaradi poznanja drugih dialektov izogibal, se mu jih je nekaj le zapisalo. Že iz doslej povedanega je jasno, da v tem času *e* ne more biti več odvisen od pozicije kot pri Trubarju, ampak da ga moramo najti tudi pred zlogi z zadnjim vokalom. Nekaj primerov iz njegovega prvega tiska BB (1678):²⁷ *sefhlushenîe* 3, *sefhlushenîa* 255, *sedeni* 48, *sepopadenu* 111, *sefhâl* 125, *sehvalite* 139, *sefpym* 146 poleg *safpym* 292, *neprei* 68 poleg *naprei* 295, *nemèštnik* 74 poleg *Namèštnik* 87, 292, *u'nerozhei* 130, *u'nerozheju* 151, *negnil* 437, *nepuhliu* 455, *ne* 204 poleg običajnega *na*, *ned* 114, 142, 147, *nedlugah* 127, *nedlûh* 227, *nedluge* 242, 427 poleg *nadluge* 199, 241, 242, 270, 272 (2-krat), 286 sl., 307, 417 itd. Niso mu pa ušli *e*-ji samo v njegov tekst in kadar je spremenil predlogo, ampak so se mu zapisali *e*-ji tudi v primerih kot *nedlugah* 109 za *nadlugah* v predlogi (Dalmatin, M [1595] 173), *nepne* 417 za *napenje* v predlogi (CC [1595]

²⁷ Nekaj gradiva iz BB navajam zato, ker citati pri Zavaddlalu, Die Sprache in Kastelec' Bratovske Bvqvce, Celje 1891, večkrat niso točni.

433).²⁸ Ker se menjavata *e* in *a* v predlogu *na*, je razumljivo, da najdemo *a* včasih tudi v nikalnici, za kar niti ni potrebno, da bi bil imel oporo v živem govoru (seveda v kakem drugem govoru, na Kilovčah nimajo nikalnice *na*): *nadolsno* 141, *nadolshnu* 435, *napotèrpeshliu* 452, *na ubèshy* 405. Tako prvi kot drugi primeri pa so v splošnem zelo redki, vendar je nikalnica *na* redkejša kot predlog *ne*. V kasnejših delih je še znatno bolj dosleden; v NC (1684) dobimo *e* le še v primerih: *nedlesh-nofti* 16, *nedleshin* 79, *sevitia* 103, *sedene* 117, *perseneffil* 213, *perse-nefe* 266, *nesai* 294, *nedlushni* 322 — sicer pa ima redno *a*-je. Prav tako najdemo *e*-je v predlogu *na*, a še pogostejše *a*-je v nikalnici *ne* pri Svetokriškem SP (1691—1707). Danes govorijo v okolici Ajdovščine v predlogih in v nikalnici *a* (oziroma v dialektičnem izgovoru precej reduciran *g* — primere glej zgoraj), toda ker piše Svetokriški tudi *ze*, *ned* (n. pr.: *sepupid* II 353, *sedofti* III 384, IV 302, *nedleshnofti* III 444 — glej Tomšič, ČJKZ VIII 4) je moral poznati prehod *a* > *e* v predlogih najbrž iz domačega govora, kje drugje se ga skoraj ni mogel naučiti. V nikalnici pa bo *a* morda hiperkorektura, morda nekoliko tudi vpliv govorov nekaterih krajev, v katerih je živel (n. pr. ljubljanskega) — možno bi pa tudi bilo, da je v Vipavski dolini *e* prav tedaj prehajal v *a*. Prehod *e* > *a* v predlogih in nikalnici bi torej v Vipavski dolini ob koncu 17. stoletja še ne bil zaključen — ali pa je bil v sredi 18. stoletja že razvit, je težko reči, kajti v skoraj rednem *a*-ju v nikalnici pri Lavrenčiču (1752) ni nujno, da se odraža tedanji vipavski govor, ampak je prav lahko le vpliv sodobnih piscev, pri katerih je zmagoval *a*.

Razvoj predlogov in z njimi v zvezi tudi nikalnice bi bil s tem v glavnem pojasnjen. Omeniti pa je treba še nekaj posebnosti. Včasih naj bi kak prefiks ne bil več občuten kot prefiks pa bi potem ne bil doživel takega razvoja, kakor bi ga bil moral. Kot tak primer navaja Ramovš (JA XXXVII 325) z Raščice *zabêila* (z *a*-jem proti *e*-ju v drugih primerih), vendar ni verjetno, da bi se na Raščici v *zabêila* držal skozi stoletja prvotni *a* — saj je za gotovo še občuten kot prefiks, kajti še danes imajo na Dolenjskem imperfektivni glagol *beliti* »fetten« poleg perfektivnega *zabeliti*. To je zato, ker je Raščica ob meji med *e* in *a*. Vendar izguba občutka o izvoru besede vsaj lokalno in vsaj nekaj časa lahko zadrži

²⁸ Prim. tudi Rupel, SR II 120 in o predlogah l. c. 111 sl. (pripomnil bi, da je že pred Čerinom opozoril na izvor 11 Kastelčevih pesmi Škrabec, Cv. XXII 6 c).

razvoj. Tako sem n. pr. v Ribnici, kjer je že običajen $a < e$ v predlogih, vedno slišal le *χnezdūla* z *e*-jem, medtem ko lahko dobimo drugod tudi pričakovane oblike, n. pr. *χnazdūlj* (Podgora pri Dobropolju, z $a < e$), dalje je na primer v Ribnici tudi v obliki *ponetīška fəždu e* pogostnejši kot pri drugih besedah z istim prefiksom. Nasprotno pa se je v besedi *natura* »značaj« začetni zlog navadno obravnaval kot prefiks ter je prešel v *ne*: *netūra* (Rakitnica) in naprej v *nătūra* (Ribnica) ter *natūra* (Višnja gora), kar bi lahko predstavljalo tudi prvotno obliko. Prav tako se je lahko tudi začetni zlog *ne*- včasih razvijal kot nikalnica, na primer *nabiēsa* poleg običajnega *nebiēsa* (Ribnica), primerjaj tudi pri Skalarju *nabesh* »nebes« 215 a poleg *nebeshki* 10 b, *nebeska* 14 b in podobno, a obratno je lahko spet nikalnica zaostala v razvoju, n. pr. *nedēla* (Vreme, sicer je v nikalnici a), *nedēla* (Košana), *unedēl^uo* (Matenja vas), *nēdēle* (Višnja gora) poleg *nādāila* (Ribnica), *unadāile* (Podgora pri Dobropolju), toda tu je lahko pomagal še knjižni vpliv.

Nekoliko drugačne vrste je primer *začne*. Že Trubar piše v prezentu redno a (glej zgoraj); na Dolenjskem dobimo poleg *ziáučne* ($iá < é$) in *zāčne* tudi *záčne* (Ribnica), kar bi ustrezalo Trubarjevi obliki, medtem ko je v notranjskih govorih običajno *zǫčne*, in to tudi v takih, kjer je *e* večinoma še ohranjen, zato ne moremo misliti na razvoj **zečnē > *začnē > zǫčne*, prim.: *zōčne* ($ō < ǫ$ Ilirska Bistrica), *zǫčne* (Zarečje) ter tudi *zǫčne*, *zǫčny* (Matenja vas) itd. Menim, da se je a iz oblike *záčne* z dolgo akcentuiranim a vnašal tudi v dubletno oksitonirano obliko in se na ta način ponekod ohranil. Manj verjetno je, da bi za ne bil občuten kot prefiks.

Tudi primer *našel* ima poseben razvoj, zato ga pri dosedanji obravnavi nisem upošteval. To je beseda, ki jo pri starejših piscih najdemo najpogostejše zapisano z *e*, prim. pri Trubarju: *neshal* Mat 17 a, 24 b, 33 b, 41 b, PNT 19, 28, 39, 49, CNT 28, *neshil* CNT 40, *neshel* CNT 56, *nefhli* K 232, *neshli* Mat 26 b, 52 a, 72 b (2-krat), PNT 31, 84 (2-krat), KDI 45, CNT 44, 120 (2-krat) in *fnefhall* K 26, *fnefhla* Mat 2 a, PNT 2, *fnefhli* KDI A 1 b poleg *nashel* PNT 135; v Postili (1595), ki jo je za tisk priredil Savinec, pa: *naſhal* I 12, *naſhla* I 1, *ſnaſhlu* I 7. Krelj piše sicer navadno: *naſhal* OB G 5 a, *naſhli* Post 13 a, 61 b, a poleg tega tudi *ſnefhli* Post 54 b, medtem ko piše Trost tudi *fnaſhal* »znašel« 70. V Juričičevi Postili beremo: *nashli* I 37 b (2-krat), 42 a (2-krat), 44 b, II 11 a (2-krat), 12 b, 13 b, *nashla* I 42 b, 45 a, II 11 b, III 37 b, 40 a (2-krat) itd. poleg *ſnefhli* I 38 b (*e* je že na istem mestu pri Krelju, Post 54 b). Dalmatin piše a.

prim. J Sir: *nashil* 73, 104, 136, 137, 158, 194, 225, 227, 228, *nashel* 26, *nashla* 99, 100. Ramovš (l. c. 322) navaja obliko *sneshil* iz Tulščaka 124b. Pri Hrenu najdemo *neskli* I 10a, a Dalmatin ima v istem tekstu *a*; na splošno pa je pisal *e*-je Schönleben: *nefhâl* 113 (2-krat), *nefhil* 285, *nefhla* 105, *nefhli* 120, 127, medtem ko ima Hren v istem tekstu *nafhâl* I 54b, 55a, *nafhîl* II 5a, *nafhla* I 50b, *nafhli* I 59a, 62b, vendar tudi pri Schönlebnu *nafhli* 295, *isnashla* 299. Dalje najdemo številne primere z *e* pri Skalarju (glej LMS 1890, 197), Jankoviču: *neskel* 7a, 26a, 113a (2-krat) poleg *nashel* 25b pa pri Rogeriju, Basarju itd. Pri večini piscev ne moremo za gotovo vedeti, kaj predstavlja *e*: ali *e* ali *a*. Vendar nekateri označujejo polglasnik pogosto z *gravisom*, a v tej besedi pišejo *e*. V dialektih je danes običajnejši *a*, le redko se dobi *e*, n. pr.: *nəšû* (Nemška vas pri Trebnjem), *nəšû*, *nəšlâ* (Višnja gora), *nəšû* (Raščica) — pričakovali bi **nəšû* ali **nəšu* (oboje iz **nəšû* < *nəšl*), dalje prim. *nəšu* v Jelšanah, ker je tam *a* ohranjen, bi pričakovali **nəšu*; vendar najdemo tudi pričakovane primere, n. pr.: *nîāšu* poleg novejšega *nāidu* (Ribnica — le intonacija je sekundarna). Toda povsod te oblike ne moremo zasledovati, ker je v več krajih že zmagala analogična tvorba *najdel* (*najdil*): *nāidu* (Šentjernej, Otočec pri Novem mestu), *nāidy* (Matenja vas), *nēidy* (Vreme), *nāidu* (Ljubljana, Kamnik), *nāidu* (Radovljica, Tržič) itd.

Ramovš razlaga *nəšû* na Raščici z *e* > *a* zaradi sledječega *š*, vendar ta razlaga ne zadostuje, saj *š* v drugih podobnih primerih ne vpliva na razvoj. Pravzaprav ne moremo niti reči, ali je nastalo današnje *nəšû* preko **nəšl* ali naravnost iz *nəšl*. Tudi če bi bil posrednik *e*, ta *e* vsaj ponekod ne bi bil identičen z dolenjskim *e* v predlogih, saj ni nastal, kot kažejo teksti, na istem ozemlju. Morda gre v tem primeru le še za posebno hiperredukcijo v pogosto rabljeni besedi, naj bo že naravnost iz *a* v *a* ali pa najprej z asimilacijo na sosednje sprednje konzonante (oz. v dolenjski dial. bazi v oblikah *našli*, *našle* z regularnim razvojem) v *e* in nato z nadaljnjo redukcijo v *a*. Verjetnejša je prva možnost. Tudi še v nekaterih drugih pogosto rabljenih besedah (*naprej*, *nazaj*) vsaj lokalno ni izključen enakšen razvoj. Najverjetneje pa je *a* v *nəšû* analogičnega nastanka po razmerjih kot *vzâjde*: *vzəšlō*.²⁹ Oblike z *e* so v tem primeru lahko že mlajše tvorbe.

²⁹ Prim. v dialektih še podobne oblike: *vâjde* »uide«, je *uđšu* »ušel«, *obâjde* »obide«, *obđšu* »obšel« (Sabonje).

Obenem s predlogi *na*, *za*, *nad* > *ne*, *ze*, *ned* pa se navadno omenja še *raz* > *rez*. Vendar kake ožje zveze med njimi ni, saj najdemo *rez* na znatno širšem ozemlju in tudi njegov nastanek je drugačen, kajti razvil se je po asimilaciji *a*-ja na *r*. V starih tekstih je običajen *rez* (*raz* je redko), pri Dalmatinu *rez* in *raz*. Za Krelja vlada mnenje, da je pisal *raz*, toda v OB je *rez* skoraj običajnejše, le v Post piše *raz*.³⁰ Gradiva tu ne bom navajal, le za Krelja prim. v OB: *resodel* B 1a, *resiesite* E 2a, *resodivene* E 4b, *resoditi* F 1a. Šele pozneje pa je *e* v *rez* doživiljal ponekod enako usodo kot *e* v predlogih ali nikalnici. Zlasti na Dolenjskem in Notranjskem je *rez* obenem z *ne* > *na* prešlo spet v *raz*, prim.: *razbät* (Nemška vas pri Trebnjem), *razbät* (Višnja gora, Ig), *raspuđdlj* (Rob), *raškuđpat* (Vreme) proti *reskópat* (Rakitnica), *raskópat* (Ribnica), *reskrit* (Prem). V nekaterih govorih pa je *r* *e* zoževal in ni dopustil ponovne razširitve v *a*, oziroma ga je tudi reduciral. Zato srečujemo *rez* tudi pri takih piscih, ki imajo za nikalnico že *na* (Romuald, Rogerij, Basar), pri Stapletonu dobimo celo večkrat zapise z *i*: *risdelenu* 31a, *risglasil* 97b.

Ponekod pa lahko doživijo podobno usodo tudi drugi predlogi in prefiksi z *e*-jem (n. pr. *pre* > *pra* — Trebnje), vendar so takšni pojavi omejeni na manjše ozemlje. A obratno, vendar tudi samo lokalno, lahko zaostane v razvoju predlog *ned* < *nad* (n. pr. *na* predlog in nikalnica, *za* poleg *ned* — Ajdovec pri Žužemberku).

Résumé

Les explications données jusqu'ici sur le développement des prépositions et des préfixes *na*, *za*, *nad* en *ne*, *ze*, *ned* dans le dialecte de Basse-Carniole, et sur les exemples du type *zénas* < *za nàs* dans le dialecte de Carniole-Intérieure sont erronées. L'étude des dialectes modernes et des textes anciens nous permet de conclure que les deux phénomènes ont une origine commune. Du fait de l'usage proclitique, l'*a* des prépositions et des préfixes mentionnés était faiblement articulé, ce qui lui donna un développement particulier. Le glissement vers l'*e* se fit d'abord par harmonie vocalique. Il s'est présenté relativement tôt dans la base dialectale primitive de la Basse-Carniole (qui embrassait les dialectes de Basse-Carniole, de Carniole-Intérieure, des *Šokci*, de la vallée de la Save et de Medija) dans les cas où la syllabe suivante avait une voyelle antérieure. Plus tard, cet *e* se généralisa. Le territoire le plus étendu où cet *e* s'est conservé jusqu'à nos jours se trouve dans la partie sud-ouest du dialecte de Basse-Carniole, et il existe aussi dans quelques régions plus restreintes des

³⁰ Vipavec Trost piše *rez*.

dialectes de Carniole-Intérieure, des *Sokci* et de la vallée de la Save. Dans les autres parlers, l'évolution ultérieure de la réduction vocalique moderne a transformé cet *e* de nouveau en *a*. Ce fait est confirmé non seulement par les cas où l'*e* a reçu un accent secondaire, ce qui lui a conservé son aspect ancien, mais aussi par l'évolution de la négation non accentuée *ne* qui s'est transformée en *na* précisément dans les parlers qui présentent un *a* dans les prépositions *na*, *za*, *nad*. Mais puisque le glissement de la négation *ne* *na* s'est produit sur un territoire assez étendu — le début de cette évolution se situe probablement en dehors de la base dialectale de la Basse-Carniole — on trouve souvent la forme hypercorrecte *ne* pour la préposition et le préfixe *na* aussi dans certains textes appartenant aux dialectes qui n'ont pas connu le glissement *na* > *ne*. Dans certains parlers, *rez* < *raz* s'est transformé finalement de nouveau en *raz*, par analogie avec *ne* > *na*.